

HOOFDSTUK 6

GEEF ONS HEDEN ONS DAGELIJKS BROOD

GOD EN ONS VOEDSEL

In veel culturen is niets zo belangrijk als samen eten. Samen ‘brood breken’, zou je in bijbelse tijd zeggen. Als je de maaltijd met elkaar deelt, bij iemand thuis, word je een beetje familie. Je bevestigt dat je bij elkaar hoort, en je deelt de eerste levensbehoeften met elkaar: water, voedsel en onderdak. In de westerse samenleving wordt samen eten zeker ook als iets gezelligs gezien, maar we houden ook erg van onze privacy. Je maakt een ‘eetafspraak’ over twee of drie weken – thuis, of in een restaurant. Maar wat als iemand zomaar op de stoep staat? Of nog sterker: als zomaar iemand op de stoep staat die ‘brood’ nodig heeft?

Wij hebben supermarkten met een geweldig aanbod: tientallen soorten broden, gemaakt van graan van overal ter wereld, vruchten uit Europa, Azië en Amerika, een overvloed aan drinken, aan huishoudelijke middelen, aan knabbeltjes en ga zo maar door. Je moet er wel geld voor hebben – ook in onze omgeving zijn mensen die een voedselbank nodig hebben. Maar voor bijna iedereen is voedsel en drinken voorhanden.

Stel je nu een bergdorpje voor, midden in Afrika, zonder hotel of restaurant. Je bent op weg van de ene naar de andere stad, en rijdt door het dorp heen. Je krijgt een lekke band, er is geen garage, en je hebt geen rekening gehouden met zulk oponthoud. Dan ben je heel blij als iemand je iets te eten komt brengen, of je uitnodigt om bij de familie aan te schuiven. De ervaring van afhankelijkheid van elkaar maakt je ook verantwoordelijker voor elkaar. Het gaat dan ook niet meer om de vraag of je het gezellig vindt of iemand er is of niet, het gaat om het feit dat ‘wij’ (mensen) eten nodig hebben, water en onderdak.

De meesten van ons staan ver af van de ervaring afhankelijk te zijn voor ons eten en drinken. Natuurlijk kennen we trek, en weten we dat ons lichaam zonder eten en drinken niet functioneert. Maar niet veel westerse mensen weten zich letterlijk afhankelijk van wat het land opbrengt, van de regens in de lente, van een deur die voor je opengaat als je geen eten en drinken meer hebt. Het besef van ‘wij’ (en dan een groter ‘wij’ dan je eigen

familie en vrienden) en het besef van afhankelijkheid van elkaar, van de natuur en van God voor je eerste levensbehoeften, is iets wat niet meer van nature in de meesten van ons zit, tenzij je in een situatie van armoede hebt geleefd, of bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog hebt meegemaakt. We kunnen natuurlijk wel iets van de dankbaarheid en het afhankelijkheidsbesef in ere houden door te bidden voor de maaltijd, of te danken na de maaltijd. Je hebt het eten dan wel zelf gekocht in de supermarkt, maar je beseft dat je het toch als een gave van God kunt en moet beschouwen.

Het Onzevader herinnert ons ook aan die afhankelijkheid. Je ziet dat de tekst uit een cultuur van collectief besef komt: er staat niet 'geef mij heden mijn dagelijks brood', maar 'geef ons', net als dat er niet 'mijn Vader staat', maar 'onze Vader'.

We zullen in dit hoofdstuk kijken naar wat 'brood' in de bijbelse tijd betekende, en naar bijbelteksten waarin God als gever van ons eten centraal staat. En uiteindelijk zullen we onszelf de vraag stellen: wat betekent het dat wij als kinderen van God, die hem Vader noemen, wekelijks bidden 'geef ons heden ons dagelijks brood'?

Brood in de tijd van de Bijbel

Rond de Middellandse Zee was brood gedurende millennia hét voedingsmiddel voor mensen. Je kunt zelfs stellen dat de productie van granen heel bepalend was voor het aantal mensen dat kon leven op een bepaald stuk land. Het was namelijk niet gemakkelijk om graan te importeren en bovendien erg duur. Illustratief is het verhaal van Jozef die graan liet opslaan voor slechtere tijden. In Genesis 41:53-57 lezen we hoe Jozef in de zeven jaar van hongersnood het graan uit de jaren van overvloed verkoopt. In vers 57 staat: 'ook uit alle andere landen kwamen de mensen naar Egypte om bij Jozef graan te kopen; zo erg was de hongersnood overal' (de bijbelcitaten in deze paragraaf komen uit NBV en GNB).

Hongersnood was (en is) een reden om een land te verlaten – je kunt er niet meer wonen. Denk ook aan de eerste zin van het boek Ruth: 'In de tijd dat de rechters het volk leidden, brak er een hongersnood uit in het land. Een man trok daarom met zijn vrouw en zijn twee zonen weg uit Betlehem in Juda, om een tijdlang in de vlakte van Moab te gaan wonen.'

In de Bijbel kom je een aantal soorten brood tegen. Er is variatie in de gebruikte graansoort (bijvoorbeeld gerst of tarwe), er zijn gerezen en ongerezen broden (met of zonder desem), en er zijn verschillende vormen brood (bijvoorbeeld dik of dun). Gerstebrood was goedkoper dan tarwebrood, zo

blijkt en passant uit bijbelteksten zoals 2 Koningen 7:1 ('Luister naar wat de Heer heeft te zeggen! Morgen om deze tijd kan men in de poort van Samaria voor één zilverstuk twaalf kilo bloem of vierentwintig kilo gerst kopen!') en Openbaring 6:6 ('een schep tarwe voor een zilverstuk en drie scheppen gerst voor een zilverstuk'). Tarwe(bloem) was volgens deze teksten zo'n twee tot drie keer duurder dan gerst. Als in Johannes 6:9 een jongen bij Jezus komt met vijf gerstebroden en twee vissen, gaat het dus om eenvoudig, relatief goedkoop brood. Ook Exodus 29:2 is een interessante tekst als het om soorten brood gaat; in het vers is sprake van 'dikke broden, met olijfolie bereid, en dunne broden, met olijfolie bestreken – alles ongedesemd en gebakken van tarwebloem'.

Mensen bakten meestal zelf hun brood, in een broodoven bij hun huis of op een vuur. Ze bewaarden meel of graan in stenen vaten of potten, om het tegen bederf en ongedierte te beschermen. Zo had de weduwe in Sarefat die door Elisa bezocht werd, 'alleen een handjevol meel in de pot' (1 Koningen 17:12). Later meer over dat verhaal. Bakkers vond je alleen in tempels, paleizen en steden.

In de bijbelse teksten kom je ook regelmatig elementen uit het proces van broodbereiding tegen, soms ook als beeldspraak. Denk aan het zeven van het graan (Lucas 22:31), de molen waarmee het meel gemalen wordt (bijvoorbeeld Matteüs 24:41), het meel en zuurdesem, of in andere vertalingen gist (Matteüs 13:33). Met name zuurdesem/gist wordt ook als beeldspraak gebruikt, zoals in 1 Korintiërs 5:6-7: 'Nee, u hebt geen reden om trots te zijn. U weet toch: "Een beetje gist doortrekt het hele deeg". Doe de oude gist weg en wees als nieuw deeg. U bent immers brood zonder gist, omdat ons paaslam is geslacht: Christus zelf.'

Brood was, zoals gezegd, een hoofdbestanddeel van de maaltijd in de bijbelse tijd. Soms werd brood samen met vlees gegeten (Exodus 12:8; 29:32), soms met olijfolie, of met soep (Genesis 25:34; Matteüs 26:23). Samen dankzeggen en het brood breken staat in de Bijbel symbool voor het beginnen met een gezamenlijke maaltijd, het delen van je eten met anderen. Zo wordt in Handelingen 2:46 gezegd: 'Elke dag kwamen ze trouw en eensgezind samen in de tempel, braken het brood bij elkaar thuis en gebruikten hun maaltijden in een geest van eenvoud en vol vreugde.' Dit gebruik kennen we natuurlijk het best uit het verhaal van de instelling van de maaltijd van de Heer, bijvoorbeeld in Marcus 14:22: 'Terwijl ze aten, nam hij een brood, sprak het zegengebed uit, brak het brood, deelde het uit en zei: "Neem hiervan, dit is mijn lichaam.'" Het breken van het brood staat

symbool voor het samen delen, samen eten van het voedsel dat voorhanden is. Het is niet het broodbreken, het zijn de instellingswoorden voor het avondmaal die deze maaltijd bijzonder maken.

‘De mens leeft niet van brood alleen,’ zegt Jezus tegen Satan als deze hem op de proef stelt in de woestijn (Matteüs 4:4). Het feit dat in deze uitspraak brood genoemd wordt, onderstreept nog eens hoe sterk mensen hun basis associeerden met brood. Dat Jezus de leerlingen in Marcus 6:8 opdraagt om ‘niets mee te nemen voor onderweg, geen brood, geen reistas en geen geld, alleen een stok,’ laat opnieuw zien hoe basaal brood was. Als je zelfs geen brood bij je hebt, dan ben je geheel afhankelijk van wat anderen jou geven.

Brood is meer dan brood alleen

We hebben nu gekeken naar het belang van brood in de tijd van de Bijbel – eigenlijk is dat niet te onderschatten! Misschien is het omdat brood het belangrijkste voedsel was, dat in teksten het woord voor brood ook in bredere zin gebruikt wordt dan bij ons. In de Nieuwe Bijbelvertaling wordt in Psalm 136:25 bijvoorbeeld over God gezegd: ‘Hij geeft brood aan alles wat leeft.’ Deze dichtregel illustreert goed dat het Hebreeuwse woord voor ‘brood’ ook gebruikt kan worden als aanduiding voor voedsel in zijn algemeenheid. Met ‘alles wat leeft’ worden mensen en dieren bedoeld – die eten niet allemaal brood. Als je naast de NBV de Bijbel in Gewone Taal leest, zie je goed wat er bedoeld is. Daar luidt Psalm 136:25: ‘Hij geeft mensen en dieren te eten.’ Je zou kunnen zeggen dat ‘brood’ soms gebruikt wordt om het voedsel aan te duiden dat je als mens of dier nodig hebt om te kunnen blijven leven. Ook in het Onzevader kun je ‘brood’ op die manier opvatten: God, geef ons wat we dagelijks aan voedsel nodig hebben om te kunnen blijven leven. In de praktijk was dat dus vaak vooral brood.

Je komt in de Bijbel vaak dankbaarheid tegen voor het eten dat God de mensen geeft. Net als veel mensen in arme landen in onze tijd, ervoer men in de bijbelse tijd de afhankelijkheid van wat het land gaf aan den lijve. Geen regen betekent geen oogst, en dat betekent geen eten. Of er een goede regenbui komt of niet, is niet aan de mens. Met onze meteorologische kennis en kennis van zeestromen die het weer beïnvloeden, hebben we het mysterieuze karakter van het weer een klein beetje ontrafeld, maar ook nu kunnen we het niet naar onze hand zetten. Ten diepste zijn we – ook nu nog – afhankelijk van wat we van de natuur krijgen. En de Bijbel zegt dan: God is daarbij betrokken. Het is uiteindelijk God die ons wil geven wat we nodig hebben – ons als mensheid. Je ziet dat bijvoorbeeld in Psalm 147:

⁷Dank de Heer met een lied,
speel op de harp voor onze God!
⁸Want hij bedekt de lucht met wolken.
Hij laat het regenen op aarde,
zodat er gras groeit op de bergen.
⁹Hij geeft alle dieren te eten,
ook de jonge vogels die roepen om voer.
(...)

¹²Inwoners van Jeruzalem, zing voor de Heer!
Inwoners van Sion, breng eer aan je God!

¹³Want hij maakt jullie stad veilig en sterk,
hij maakt jullie gelukkig.

¹⁴Hij zorgt voor vrede in de stad,
en genoeg te eten voor iedereen.

Heel veel verhalen in de Bijbel gaan over voedsel en hongersnood; ze vormen vaak het decor om te spreken over Gods hulp – die soms via de koning loopt, zoals bij Jozef in Egypte, maar soms ook via mensen, zoals profeten of weldoeners. Een beroemd voorbeeld vinden we in 1 Koningen 17. In vers 1-6 lezen we hoe God via de profeet Elia een hongersnood aankondigt. De profeet zelf moet zich na zijn mededeling aan de koning schuilhouden bij de rivier de Kerit. Hij kan daar water drinken, en God heeft de raven opdracht gegeven om hem daar brood en vlees te brengen. God zorgt hier dus letterlijk voor het eten van Elia! Maar al snel staat ook de rivier droog, en moet Elia van God naar een weduwe in de stad Sarefat. Elia ontmoet haar en zegt: ‘Wilt u een beetje water voor me halen, zodat ik iets kan drinken? (...) En neemt u dan ook een stuk brood voor me mee!’ Maar de vrouw heeft bijna niets meer te eten en te drinken voor zichzelf en haar zoon. Ze kan nog één keer eten maken, en daarna zullen beiden sterven van de honger. En dan lezen we het volgende:

¹³Toen zei Elia tegen haar: ‘Maakt u zich geen zorgen. Ga naar huis en doe wat u van plan was. Maar bak eerst wat brood voor mij en breng me dat. Dan kunt u daarna iets klaarmaken voor uzelf en uw zoon.

¹⁴Want er zal steeds genoeg meel en olie zijn, ook al valt er nog geen regen op het land. Dat heeft de Heer, de God van Israël, beloofd.’

¹⁵De vrouw ging naar huis en deed wat Elia gezegd had. Zijzelf, de mensen in haar huis en Elia hadden elke dag genoeg te eten. ¹⁶De pot

met meel raakte niet leeg, en er zat altijd olie in de kruik. Zo had de Heer het beloofd en zo had Elia het gezegd.

We zien in dit verhaal een aantal elementen terug die we in het voorafgaande ook tegenkwamen. Om te beginnen gaat het in het verhaal om heel eenvoudig voedsel: meel, olie, water. Een simpel brood, gebakken op een vuurtje. Daarnaast gaat het om 'elke dag genoeg te eten' krijgen (vers 15) – God geeft precies wat de mensen nodig hebben. Ten slotte zien we dat het in dit verhaal gaat om 'samen brood breken'. De vrouw kende Elia niet voordat hij bij haar in huis kwam – hij was een man met honger die hulp nodig had. Ze leek die hulp niet te kunnen geven, hoezeer het haar ook speet. Maar met hulp van God lukt het ze samen dagelijks genoeg te eten te hebben. Het staat er heel nadrukkelijk in vers 15: 'Zijzelf, de mensen in haar huis en Elia.'

In de broodbede van het Onzevader zit een ingewikkelde vertaalkwestie. Waar de ene vertaling 'geef ons heden ons dagelijks brood' vertaalt, kiest de andere voor 'geef ons vandaag het brood dat wij nodig hebben'. Het Griekse woord *epiousios* wordt óf met 'dagelijks', óf 'dat wij nodig hebben' vertaald. We weten niet helemaal zeker wat dat Griekse woord betekent. Het woordenboek geeft een aantal mogelijkheden. Je kunt het afleiden van de Griekse woorden *epi* en *ousia*, dan betekent *epiousios* iets als 'noodzakelijk voor het bestaan' (dus 'het brood dat wij nodig hebben'). Je kunt het afleiden van *epi tèn ousan (hêmeran)* – dat betekent iets als 'voor de huidige dag', 'voor vandaag' (dus: 'ons dagelijks brood'). De laatste optie is om het af te leiden van (*hê epiousa (hêmera)*, 'de volgende dag' (dan zou je het Onzevader vertalen als: 'geef ons vandaag ons brood voor morgen'). De meeste bijbelvertalingen kiezen tegenwoordig voor de eerste uitleg: 'het brood dat wij nodig hebben'. Het element 'vandaag' (of 'dagelijks' in Lucas 11:3, NBV) staat immers al in het vers.

Vertrouwen op God en op elkaar

Hét verhaal van het volk Israël is de bevrijding uit Egypte en de tocht naar het beloofde land. Ook tijdens die lange tocht van veertig jaar is eten en drinken herhaaldelijk het onderwerp van gesprek. In Exodus 16 is het volk in de woestijn, en klaagt het steen en been over het ontbreken van voedsel: 'Had de Heer ons maar laten sterven in Egypte! Daar hadden we meer dan

genoeg vlees en brood te eten. Waarom hebben jullie ons naar deze woestijn gebracht? Hier zullen we allemaal sterven van de honger' (Exodus 16:2-3). Het springende punt is dat de mensen niet op God durven te vertrouwen. Liever slavernij in Egypte met voedselzekerheid, dan vrijheid in de woestijn zonder eten. En God krijgt de schuld, hij heeft ze immers weggehaald uit Egypte.

Wat er dan gebeurt is bijzonder. In vers 4-5 zegt God tegen Mozes: 'Ik zal ervoor zorgen dat jullie weer brood krijgen. Het zal als regen uit de hemel komen. Elke dag moeten de mensen dan genoeg brood verzamelen voor één dag. Alleen op de zesde dag moeten ze twee keer zo veel verzamelen en klaarmaken. Zo kan ik zien of ze zich houden aan mijn regels en of ze mij vertrouwen.' God gaat – letterlijk – dagelijks het brood geven dat de mensen nodig hebben. En daarmee stelt hij ze ook op de proef, want ze mogen niet meer nemen dan ze echt nodig hebben.

Zo gebeurt het: het regent manna (dat Hebreeuwse woord betekent letterlijk 'wat is dat?'), en het volk hoort dat dat het brood is dat God hun geeft. Mozes zegt: 'Hij [de Heer] wil dat je er zo veel van opraapt als je nodig hebt. Iedereen mag 2 kilo oprapen voor elke persoon die in zijn tent woont' (vers 16). En alsof de bede uit het Onzevader in vervulling is gegaan, staat er in vers 17-18: 'De Israëlieten deden wat Mozes gezegd had. Sommigen raapten meer op dan anderen, maar niemand had te veel of te weinig. Iedereen had genoeg.' Doorstaat iedereen de test? Uiteraard niet – we zijn maar mensen... In vers 20 lezen we dat sommige mensen toch niet echt vertrouwen dat er de volgende ochtend weer manna zal zijn, dus ze bewaren een portie. De volgende ochtend blijkt het bedorven te zijn.

Het is een mooi verhaal, maar het is ook een spiegel. Weten wij als moderne mensen eigenlijk wel wat we nodig hebben, en wat 'extra' is? En durven we erop te vertrouwen dat God ons geeft wat we nodig hebben, of zoeken we ook naar zekerheid? Zo gemakkelijk is het niet om hardop tegen God te zeggen: 'geef ons vandaag het brood dat wij nodig hebben' – want deze woorden zijn leeg als ze niet gebaseerd zijn op een diep besef van afhankelijkheid van God en van elkaar.

Een belangrijk aspect waar we ten slotte bij stil moeten staan is delen. Het delen van je brood laat zien dat je beseft dat dat brood een geschenk is. Bij brood delen denken we aan Jezus, aan het laatste avondmaal, maar ook aan de wonderbare spijsvermenigvuldiging. We komen het verhaal onder andere tegen in Marcus 6:35-44. Zonder ophouden komen de mensen naar Jezus toe, en zelfs als hij zich terugtrekt op een stille plek, staan de mensen

alweer op hem te wachten. Hij heeft het zo druk, dat hij zelf niet eens kan eten (Marcus 6:31).

³⁵⁻³⁶Toen het avond werd, zeiden de leerlingen tegen Jezus: 'U moet al die mensen wegsturen. Want het is al laat, en hier is geen eten te krijgen. Ze kunnen beter eten gaan kopen in de dorpen en bij de boeren in de buurt.'

³⁷Maar Jezus zei tegen hen: 'Nee, geven jullie hun maar te eten.' De leerlingen zeiden: 'Meent u dat echt? Hoe komen we aan het geld om voor al die mensen eten te kopen?' ³⁸Jezus zei: 'Kijk eerst eens hoeveel eten we bij ons hebben.' De leerlingen gingen kijken en zeiden: 'We hebben vijf broden en twee vissen.' ³⁹Jezus zei tegen de leerlingen: 'Alle mensen moeten in groepen op het gras gaan zitten.' ⁴⁰De mensen gingen zitten in groepen van vijftig en honderd personen.

⁴¹Toen nam Jezus het brood en de vis. Hij keek omhoog naar de hemel en dankte God voor het voedsel. Daarna brak hij het brood in stukken en verdeelde de vis. Hij gaf het aan de leerlingen, en zij deelden het uit aan de mensen.

⁴²Alle mensen konden eten zo veel als ze wilden. ⁴³De leerlingen haalden het eten op dat overgebleven was. Het waren twaalf manden vol brood en vis. ⁴⁴Er hadden wel vijfduizend mensen van het brood gegeten!

De leerlingen attenderen Jezus erop dat hij een probleem heeft: het wordt snel laat, er is geen eten voor de mensen. Maar Jezus geeft het probleem terug: 'Geven jullie hun maar te eten.' De leerlingen denken precies zoals wij ook zouden doen: hoe moeten we dat betalen? Jezus vraagt hun om te verzamelen wat er is, en opent dan de maaltijd: hij dankt God voor het eten en breekt het brood. Net als in het verhaal van de weduwe van Sarefat zorgt God er via Jezus voor dat er eten in overvloed is – vijf broden blijkt genoeg te zijn voor vijfduizend mensen!

Het zijn wonderverhalen, de werkelijkheid is vaak zo mooi niet. Maar ook als je het wonderkarakter ervan even vergeet, doorbreekt Jezus de menselijke neiging om eerst aan jezelf te denken: jij wilt geen probleem, dus de mensen moeten naar huis. Jij wilt niet failliet gaan, dus de mensen moeten zelf maar eten kopen. Maar als je deelt, als je samen brood breekt, als je genoeg neemt met een eenvoudig brood en een eenvoudige vis, dan zie je Gods koninkrijk al even op aarde. De Bijbel is geen toverboek, maar een

boek van hoop voor diegenen die niets hebben, juist ook omdat het een aanmoediging is om te delen voor diegenen die wel iets hebben. In Matteüs 25:34-40 zegt Jezus het op een heel scherpe manier:

³⁴Dan zal de Mensenzoon tegen de mensen aan zijn rechterkant zeggen: 'Kom, de nieuwe wereld is voor jullie. Want mijn Vader heeft het echte geluk voor jullie bestemd. Dat was al de bedoeling vanaf de schepping.

³⁵Want toen ik honger had, gaven jullie mij te eten. Toen ik dorst had, gaven jullie mij te drinken. Toen ik een vreemdeling was, namen jullie mij in huis. ³⁶Toen ik naakt was, gaven jullie mij kleren. Toen ik ziek was, zochten jullie mij op. Toen ik gevangen was, kwamen jullie naar mij toe.'

³⁷Dan zullen die goede mensen zeggen: 'Maar Heer, wanneer is dat gebeurd? Wanneer had u honger en gaven we u te eten? Wanneer had u dorst en gaven we u te drinken? ³⁸Wanneer was u een vreemdeling en namen wij u in huis? Wanneer was u naakt en gaven we u kleren? ³⁹Wanneer was u ziek of gevangen, en kwamen wij naar u toe?'

⁴⁰Dan zal de Mensenzoon tegen hen zeggen: 'Luister goed naar mijn woorden: Elke keer dat jullie iets goeds deden voor één van de gelovigen die hier naast mij staan, deed je iets goeds voor mij.'

Reflectie

Bijbels gezien brengt de bede 'geef ons vandaag het brood dat wij nodig hebben' ons bij een aantal vragen: welk voedsel hebben wij écht nodig? Realiseren we ons genoeg dat we voor ons voedsel (en dus voor onze eerste levensbehoeften) afhankelijk zijn? Afhankelijk van de landbouw, van het weer, van elkaar? En als we dat tot ons door laten dringen, waar leidt dat dan toe? Durven we het aan om afstand te doen van ons 'teveel'? Durven we te delen – heel direct, als iemand voor je deur staat, maar ook indirect, door te geven van onze overvloed? De bede over het koninkrijk is nog maar net geweest, en hier kunnen we laten zien dat we bij dat koninkrijk willen horen. De broodbede gaat niet over mij, maar over ons. Als we God vragen: 'geef ons heden ons dagelijks brood', dan zijn we niet klaar als ons eten op tafel staat...